

ZDENKO RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950.*, Zagreb, 1996., 256 str.

Hrvatska povijest poslije 1945. sve je češće predmet sustavnog znanstvenog istraživanja. Knjiga dr. sc. Zdenka Radelića »Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950.« uklapa se u ta nastojanja. Kompozicijski je podijeljena na Predgovor (7.–9.), Uvod (11.–17.), tri osnovna dijela pod naslovima Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950. (21.–127), Hrvatska republikanska seljačka stranka 1943.–1950. (131.–172), Otpadnici iz Izvršnog odbora Hrvatske republikanske seljačke stranke (175.–190.) te Zaključak (191.–198.). Tematika svakog temeljnog dijela razvrstana je u više poglavlja, a unutar njih u manje odjeljke. Pridodana je kronologija o osnovnim stranačkim zbivanjima. Na 15 tabličnih pregleda grafički su predstavljene važnije činjenice o prvacima Hrvatske seljačke stranke (HSS) odnosno Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS), njihovoj političkoj djelatnosti i životnoj sudbini. Knjiga sadrži i pregledno urađen popis izvora i literature, objašnjene su kratice, a postoje i kazala osobnih i zemljopisnih imena te sažetak na engleskom jeziku. Opremljena je i fotografijama svih značajnijih osoba, političkih djelatnika HSS-a i HRSS-a te ostalih, uključenih u tadašnja događanja.

Z. Radelić postavio je kao središnji istraživački zadatak djelovanje HSS-a od 1941. do 1950., dakle, od početka drugoga svjetskog rata na hrvatskom prostoru pa do trenutka kada, po njegovu mišljenju, uglavnom prestaje svaka organizirana aktivnost pripadnika HSS-a, a HRSS gotovo je potpuno uklopljen u političku djelatnost Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Komunističke partije Hrvatske (KPJ/KPH) i Narodne fronte. Težište istraživanja o HSS-u i HRSS-u je na političkim prilikama i odnosima. Z. Radelić je, određujući položaj i domete djelovanja HSS-a, ispitao njegovu unutarnju čvrstinu, težnje i rješenja koja je u danim povijesnim okolnostima nudio i, dakako, mogućnosti stvarnog djelovanja.

Budući da je podjela na političke struje u HSS-u započela još prije početka rata, autor je prikaz o HSS-u usredotočio na te procese. Tako je najprije prikazao opredjeljenje za ustašku organizaciju i partizanski pokret te političko značenje i aktivnost »sredinskog« dijela okupljenog oko dr. Vlaska Mačeka. No, glavnina raščlambi i novih istraživačkih rezultata odnosi se na razdoblje nakon 1945. Poglavitito je analizirao sukobljavanje u HSS-u oko mogućnosti koju je za političko djelovanje i sudjelovanje u političkom životu dopuštala komunistička vlast. U tom je sklopu napose razmotrio stajališta i djelovanja istaknutih vođa HSS-a, prije svega, Ivana Šubašića, Jurja Šuteja, zatim skupine oko Marije Radić i Mire Košutić, pa Augusta Košutića, Božidara Magovca i ostalih. Međutim, stvarne prilike za aktivnost HSS-a bile su izrazito nepovoljne. Komunistička vlast zatvarala je stranačke čelnike, a, osim toga, politička djelatnost morala se organizirati u okolnostima boravka u inozemstvu dijela vodstva, posebno predsjednika stranke V. Mačeka i glavnog tajnika Jurja Krnjevića.

Z. Radelić je utvrdio da, unutar »sredinskog« dijela HSS-a nakon 1945. postoje pristalice određene suradnje s komunistima ili, barem, djelovanje u granicama koje su određivali komunisti te radikalnog odbijanja priznavanja komunističkog režima. U tom je kontekstu posebice razmotrio pripreme, tijek i zaključke sastanka stranačkih prvaka HSS-a i I. Šubašića, održanog na početku rujna 1945. u zagrebačkom hotelu »Espla-

nade«, I. Šubašić pokušao je tada okupiti sve skupine HSS-a, a također ostvariti i određenu povezanost s HRSS-om te ispitati mogućnosti za izlazak na izbore za Ustavotvornu skupštinu Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ). Međutim, većina nazočnih nije prihvatila njegova stajališta i opredijelila se za odbijanje suradnje s komunističkim režimom. Tražili su i njegovu ostavku u Titovoj vladi zbog neostvarivanja sporazuma iz 1944.

Z. Radelić iscrpno je, zatim, prikazao sve aktivnosti oko »Narodnog glasa čovječnosti, pravice i slobode«. Novine je pokrenula radikalnija skupina prvaka HSS-a okupljena oko M. Radić i M. Košutić, a s ciljem odvratanja pučanstva od sudjelovanja na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Predvođeni zapravo M. Košutić priznavaali su, doduše, ulogu nove vlasti u oslobođenju od okupatora, ali su odbacivali sve ostale promjene koje je uvodio komunistički režim. Temeljna stajališta su oblikovali polazeći od punog suvereniteta hrvatskoga naroda i prava da njegovi predstavnici, izabrani na slobodnim izborima, odlučuju o svim političkim i državnim pitanjima. Iskazali su povjerenje V. Mačeku kao predsjedniku stranke te smatrali da je HRSS napustio izborna načela HSS-a i prestao biti njegovim dijelom. Ta stajališta postala su prevladavajuća i, naposljetku, svi su se prvaci HSS-a suzdržali od sudjelovanja na izborima.

Poslije izbora za Ustavotvornu skupštinu DFJ i proglašenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR) osnovni problem za HSS bio je kako nastaviti djelovanje, odnosno da li prijaviti stranku u skladu s propisima nove vlasti ili ne. U sklopu traženja odgovora na to pitanje, Z. Radelić je posebice prikazao stranački skup održan 15. studenoga 1945. u Svećeničkom domu u Zagrebu. Kao temeljno opredjeljenje, koje je u inozemstvu zastupao V. Maček, a u zatvoru A. Košutić, prihvaćena je ocjena o privremenosti nastalih okolnosti i odbijanju svih aktivnosti koje bi mogle označavati prihvaćanja komunističkog sustava vlasti.

No, pozicije komunističke vlasti već su bile takve da su onemogućavale svaki veći aktivitet HSS-a. Oživljavanje aktivnosti, utvrđuje Z. Radelić, zapaža se tek u jesen 1946. uoči izbora za Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske. U to je vrijeme komunistička vlast pustila iz zatvora A. Košutića, ponovo se pokušavao politički angažirati B. Magovac, a određene inicijative pokazivao je I. Šubašić. Osnovna dvojba, ističe Z. Radelić, zapravo je ostala ista, tj. sudjelovati na izborima i pod kojim uvjetima. Međutim, komunisti su nastojali u najvećoj mjeri iskoristiti razlike prisutne među vodećim osobama HSS-a i nisu pokazivali volju za ustupcima, naročito oko samostalnog djelovanja HSS-a.

Odmah poslije izbora za Ustavotvorni sabor komunistička vlast osjetila se dovoljno učvršćenom i pojačala je pritisak na istaknutije pripadnike HSS-a. Izvršeno je niz hapšenja te su održani sudski procesi s osudama na višegodišnje zatvorske kazne. Nakon osude Ivana Bernardića 1946. na 12 godina zatvora, slijedile su u toku 1947. zatvorske kazne za Tomu Burburića, Franju Gažija, Tomu Jančikovića, Ivana Štefanca, Karla Žunjevića itd. HSS je bio označen kao neprijateljska organizacija, a, istakao je Z. Radelić, od neposrednih sudskih osuda bili su poštteni samo I. Šubašić, J. Šutej i M. Radić.

U drugom dijelu knjige Z. Radelić razraduje problematiku HRSS-a. Naglasio je da je od samoga početka ta organizacija bila pod pritiskom KPJ/KPH. Naime, KPJ/KPH nije prihvatila ni u ratnim okolnostima bilo kakve izraze samostalnosti HRSS-a. Svjedoče o tome neuspješni pokušaji B. Magovca. Poslije uspješno provedenih izbora za Ustavotvornu skupštinu DFJ u studenome 1945. i izbora za Ustavotvorni sabor 1946., kada je HRSS istupao kao narodnofrontovski partner, KPJ/KPH je izgubila temeljni poticaj za njegovo održavanje. Od 1948. nastojala je potisnuti i njegova vanjska, uglavnom simbolička, obilježja. Doduše, u složenim uvjetima informbiroovskog pritiska, neuspješne kolektivizacije i teških gospodarskih prilika, na početku 50-ih godina pojavili su se određeni pokušaji njegovog ponovnog aktiviranja. Međutim, to su bila samo

trenutačna nastojanja. HRSS je zapravo postao nepotrebna organizacija, a njegovi članci su se, uglavnom uspješno, uključili u sustav komunističke vlasti.

U trećem dijelu knjige Z. Radelić je analizirao slučajeve otpadništva od HRSS-a. Bile su to osobe koje nisu prihvatile »utapanje« u narodnofrontovske strukture i potpuni gubitak stranačke individualnosti te prokomunistička opredjeljenja u seljačkoj i agrarnoj politici koja je bila suprotna interesima seljaštva. Autor je prikazao slučajeve Franje Borića, Ivana i Tonča Dujmovića, Imre Filakovića, Josipa Posavca, Martina Sučića, Dane Škarice, Ivana Tora, Ivana Vrgoča, Ivana Vukašinovića i Jerka Zlatarića.

Knjiga Z. Radelića »Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950.« temelji se na postojećoj literaturi i vrelima iz Hrvatskog državnog arhiva i Arhiva HAZU-a. Autor se navlastito koristio fondovima Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Hrvatske seljačke stranke i, donedavno, nepristupačnima Ministarstva unutarnjih poslova i Javnog tužiteljstva Hrvatske. Koristio se, dakako, i tiskanim vrelima, novinama, sjećanjima pa i usmenim izjavama. Nije istraživao u inozemstvu te je težište istraživane problematike saamo na prilikama, događajima i motrištima sudionika zbivanja u Hrvatskoj. Veze i odnosi s pripadnicima HSS-a u inozemstvu i njihovo djelovanje ostaju teme za iduća istraživanja.

Z. Radelić se znalački poslužio rezultatima znanstvene i ostale historiografske literature. Vrlo je kritičan prema arhivskoj građi. Nove činjenice i podaci su pouzdani, a ponuđena objašnjenja zbivanja dobro su utemeljena i argumentirana.

Prema tome, široka izvorna osnovica istraživanja, kritičnost prema izvorima i literaturi, utvrđivanje novih podataka i činjenica o oblicima i načinu djelovanja HSS-a i HRSS-a, prikazivanje sustava djelovanja KPJ/KPH u onemogućavanju političkih protivnika, preglednost i sustavnost u razlaganju problematike i argumentiranost objašnjenja, odlike su knjige Z. Radelića. Napisao je, dakle, zanimljivo djelo i vrijedan historiografski rad te tako dao značajan prinos proučavanju hrvatskih političkih prilika i odnosa na sredini XX. stoljeća.

Marijan Matucka

LJUBO BOBAN, Dr. Tomo Jančiković – HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista, Zagreb, Školska knjiga, 1996., 514 str.

Nekoliko mjeseci nakon iznenadne smrti jednog od naših najuglednijih povjesničara Ljube Bobana, nakladna kuća Školska knjiga objavila je njegovo posljednje djelo. Riječ je o opsežnoj knjizi o prvaku HSS-a dr. Tomi Jančikoviću. Kako ga je smrt spriječila da u potpunosti završi obradu prikupljenih dokumenata i njihov komentar njegovu je namjeru završila supruga mu Branka Boban koja je rukopis sredila i priredila za tisak, a za zadnji dio napisala i kraći komentar te izradila kazalo osobnih imena.

Knjiga se sastoji od 5 dijelova: *Dr. Tomo Jančiković – zastupnik Hrvatske seljačke stranke, Misija dr. Tome Jančikovića u Crikvenici, Dalmaciji i Bariju, Ratni dnevnik dr. Tome Jančikovića u Bariju, Šubašićev bliski suradnik i Sudenja, zatvor i smrt dr. Tome Jančikovića*. Prvi dio je najkraći i daje prikaz političke situacije u Hrvatskoj između dva svjetska rata i okruženja u kojem je djelovao Jančiković. Boban upućuje na nacionalna,